

VÄLITÖÖD KOMIMAAL 2006. AASTAL

Jaanika Jaanits

Piret Koosa

Kristi Tinkus

2006. aasta suvel toimusid Tartu Ülikooli etnoloogia osakonna etnograafilised välitööd Komimaal. Saadud välitöökogemust meenutavad järgnevas ülevaates III aasta etnoloogiaüliõpilane Jaanika Jaanits ning magistrandid Piret Koosa ja Kristi Tinkus.

Välitööd¹ toimusid 20. juulist 8. augustini 2006. Ekspeditsiooni korraldas ja juhtis Tartu Ülikooli etnoloogiaprofessor Art Leete. See oli Eesti etnoloogide viieteistkümmes retk Komimaale, esimene neist toimus 1967. aastal. Kogutud materjal peaks jõudma Eesti Rahva Muuseumi kogudesse.

Komid on soome-ugri rahvas, kelle üldarv 2002. aasta rahvaloenduse andmetel on 293 406 (lisaks veel 125 235 permikomi). Komi Vabariik, mille pealinn on Sõktõvkar, asub Vene Föderatsiooni Euroopa-osa kirdenurgas. Elanike arv on *ca* 1 200 000, kuid vaid 26% nendest on komid. Komid jagunevad kaheksasse etnograafilisse gruppi: Ülem-Ežva, Ežva, Ižma, Jemva, Luza, Petšora, Sõssola ja Udora komid.

¹ Ekspeditsiooni rahastasid Hõimurahvaste programm ja Eesti Teadusfondi grant „Kultuuride dialoog Arktikas: eluviis ja maailmapilt, mentaliteet ja stereotüübid“ ning see oli ettevalmistus järgmistele projektidele: EUROCORES Boreas programmi projekt „New Religious Movements in the Russian North: Competing Uses of Religiosity after Socialism“; INTAS programmi projekt „Ethnic Fragmentation and Re-identification as a Form of Social Adaptation of Local Communities (Setus, Ingrian Finns, Pomors, Izhma Komis)“.

Siin kajastatavad välitööd toimusid Ülem-Ežva komide juures Sõktõvkarist itta jäävas Ust-Kulomi alevis ning Parma ja Pomozdino külas, kus viibisime ühtekokku kümme päeva.

Välitööde eesmärk oli koguda materjali komide tänapäevase igapäevaelu ja religioossete muutuste kohta ning kogutud ainese põhjal töötada edaspidi välja juba täpsem ja põhjalikum uurimiskava. Samas oli ekspeditsioon ka etnograafiliste välitööde metodoloogia kursuse praktiline jätk ehk siis välitöökogemuse saamiseks – mõnele meist oli see päris esimene välitöö üldse.

Art Leete on samas piirkonnas varem korduvalt käinud, seega kursis sealsete olude ning eripäradega. Meie, kolm tudengineiut, nägime paljutki esmakordselt. Ootused olid igatahes suured. Kuna keegi meist polnud Venemaaga varem tihedalt kokku puutunud, oleks kultuurišokk võinud olla väga suur. Seda aitas vältida meie üsna suur eesti kamp.

Foto 1. Kristi Tinkus, Art Leete, Piret Koosa ja Jaanika Jaanits teel Sõktõvkarist Peterburi.

Esimene kokkupuude Venemaaga toimus Peterburis. Ootasime dokumentide kordasaamist ning sel ajal sai nii mitmeski erinevas kohas teed ja kohvi proovitud ning raamatupoodides lugemisvara hangitud. Käisime ka Venemaa Etnograafiamuuseumis, kus Siberi osakonna teadur Irina Karapetova korraldas meile põhjaliku ekskursiooni.

Kui Venemaal käimise puhul võib sageli kuulda (ning vanadest välitöödepäevikutest lugeda) mitmesugustest probleemidest ametnikega piiriületamisel ja mujalgi, siis sedakorda sujusid nii sinna- kui tagasisõit tõketeta. Küll tekitasid esmakordselt Venemaal käijates elevust (ja vanas olijas äratundmisrõõmu) venepärase asjaajamise ja asjade toimimise eripärad. Nii näiteks oli Peterburis kasutatud kodumajutuse ametlikule arvele perenaise kohta märgitud vaid ees- ja isanimi, ehkki võiks ju arvata, et linnas on siiski rohkem kui üks Valentina Ivanovna; kui aga Komimaa pealinnas Sõktõvkaris postkontoris vitriinis nähaolevaid ning kenasti hinnasiltidega varustatud

Foto 2. Tripernaja ploštšad Sõktõvkaris. Foto Piret Koosa.

kaarte soovisime osta, saime teada, et tegelikult need siiski müügil pole. Vaja oli oskust end maksma panna, et kaardid kätte saada.

Peterburist siirdusime rongiga Komi pealinna Sõktõvkari. Enne, kui rongi rütm meie rütmiks muutus, sai sõit otsa ja ootamas oligi meie külalislahke vastuvõtja Valeri Šarapovi, Komi Teaduskeskuse etnoloogi juures kesköine eine. Jääb üle loota, et olime tema külalislahkuse väärilised.

Teisel päeval tutvusime Sõktõvkaris Komi Vabariigi Rahvusemuuseumi teaduri Vladimir Lipini juhtimisel vaatamisväärsustega nagu *tripernaja ploštšad* ('kolme sule väljak', ringtee, kus kohtuvad Kommunistlik tänav ja Oktoobri prospekt, platsi keskel paiknev obelisk meenutab kujult kolme sulge), *tjotki žarjat krokodila* ('tädid praevad krokodilli', Suure Isamaasõja mälestusmärk igavese tulega), *maltšik s mobilnikom* ('poiss mobiiltelefoniga', Tšetšeenia sõja mälestusmärk), *tšelovek s rjukzakom* ('inimene seljakotiga', Lenini kuju). Nagu korduvalt nägime, armastavad vastabiellunud oma suurte kuldsõrmuste ja hunniku plastlilledega kaunistatud autodega ümber esimesena nimetatud monumendi auringe teha. Et pulmitajad vahel sellisesse hoogu sattusid, et tiirutamist sugugi lõpetada ei tahtnud ja seeläbi liikluse sulgesid, said nad kohati ka teiste autojuhtide üsna ärritunud signaalitamise osaliseks.

Reisi sellises staadiumis oleks paslik küsida, kui suur on inimälu maht ja millisel viisil olime seda rakendanud. Päeviku kirjutamine on välitöödel kohustuslik. Aga kuidas seda teha, kui kogu aeg juhtub midagi, mille puhul mõtled: see jääb meelde, pärast kirjutat?

Ehkki kavatsesime Ust-Kulomis vähemasti alguses end seada sisse seales hotellis, selgus kohale jõudes, et viimane vaba tuba oli napilt enne meid hõivatud. Niisiis leidsime öömaja Lipinite perekonna juures, kelle kodus on Art ka oma varasemate ekspeditsioonide ajal peatunud ja kelle liikmete seas on ka tema võtmeinformandid.

Kuna Art on teinud välitöid samas kogukonnas kümne aasta vältel ning inimestele seetõttu vana tuttav, võeti ka meid väga lahkelt vastu, kuigi tulime ilmselt pisut ootamatult sellise suure kambaga kohale.

Kogu reisi jooksul kujunes üldse mulje komidest kui väga külalislahketest inimestest (taolist omadust peeti endi puhul ka täiesti

teadlikult oluliseks, seda mainisid kõik informandid, kui küsisime arvamust komide tüüpiliste iseloomuomaduste kohta, ning kohalikes kirjandustundides õpetatakse seda kui ühte rahvuslikku eripära). Selle kõige tavalisemaks ilminguks oli meie rikkalik kostitamine, nii meid majutanud pereema kui ka kõigi teiste külastatud inimeste poolt. Isegi kui äratus oli pool kuus hommikul, ei pääsenud me vähemasti neljakäigulisest einest, seejuures oli tüüpiline, et aeg-ajalt õhutati meid manitsusega „*kušajte-kušajte!*“ Eriti „koormavad“ olid veel need päevad, mil juhtusime kellelegi külla minema. Igal pool tuli esimese asjana lauda istuda ning pererahvaga einestada. Kohe

Foto 3. Lenini kuju parlamendihoone ja presidendilossi esisel väljakul, rahvasuus tuntud kui *tšelovek s rjukzakom*. Foto Piret Koosa.

Foto 4. Meie võõrustaja Maria Petrovna ja Kristi, Piret ning Jaanika. Foto Art Leete.

esimene kokkupuude komiga oli ju samuti söögine, vaatamata hili-sele kellaajale. See kõik oli aga vaid algus... Veidi hiljem hakkasime menüü vastu lausa sportlikku huvi tundma ning roogade nimekirjad välitööpäevikutes said tavalisteks.

Külalislahkuse kõrval tundus kohatud komide teine olemuslik joon olevat teatav asjade vabalt võtmine. Nii põletati aiategemisest järele jäänud laastud lõkkes, mis tehtud keset külatänavat, kui aga jutt on ajast „pärašt kaheksat“, kehtib see tegelikult ju veel ka kell kümme.

Et kõik ekspeditsiooni liikmed olid varustatud fotoaparaadiga ja üks neist oli digikaamera, on välitööde kohta kokku mitusada fotot. Muuseas tekitas võõraste ja fotoaparaatidega varustatud inimeste nägemine külavahel ootamatut ärevust – selgus, et ühelt meie võõrustajapere liikmelt oli töökaaslane uurinud, kes need siin maju pildistavad, kas on mingi reform tulemas. Loodetavasti ei olnud me liiga pealetükkivad oma kohati ehk maniakaalsena näiva jäädvustamisvajadusega. Eks see ole mõneti tunnetuse küsimus, kas ütlus

„Mis sa ikka mind pildistad“ on niisama suusoojaks ja tagasihoidlikkusest öeldud või tõesti ei soovita seda.

Kahel meist pole vene keele oskus just üleliia sorav, mis on mõis- tagi üsna suur miinus, kuid ehk mõneti ootamatult võib selles näha ka omamoodi positiivset külge. Nimelt jäi mulje, et mõnel puhul lasi see intervjuueeritaval või ka täiesti informaalse vestluse puhul inimesel end ehk julgemalt ja vabamalt tunda ja väljendada – ühel juhul tehti isegi kerge noomitus, et vene keel on vaja ikka korralikult ära õppida.

Meie omavaheline eesti keeles kõnelemine tekitas aga selle vastu huvi meie võõrustajapere lapsel, kes seda usinalt õppima asus, koostades endale isiklikku sõnastikku. Kõige esimesed olulised sõnad, mille eestikeelsed vasted 7-aastast Kirilli huvitasid, olid *tere*, *turbo* ja *nitro*. Mõni päev pärast sealviibimist ootas ta aga hommikul var- malt meie ärkamist, et rõõmsalt selge eestikeelne „tere hommikust“ hõisata, ja vudis siis tagasi teleka ette multikaid vaatama.

Oma mõni aasta vanema tädipoja Mišaga rääkisid nad omavahel aga vaheldumisi nii vene kui komi keelt.

Keeletemaatikaga jätkates – algusest peale osutus tutvustamistel ootamatult keeruliseks Pireti nimi. Nii oli meid Sõktõvkaris võõ- rustanud Valeri Šarapovi arvamus, et tegu on *fantastišeski trudnoje imja*’ga, veel leiti, et see on *strannoje*, ühel juhul ei saadud esiti aru, miks on tütarlapsele pandud nimeks Piraat.

Välitööde käiku soodustas tegelikult üsna oluliselt ilm. Olime külas heinateo ajal, et aga kogu meie sealoldud aja oli ilm jahe (ena- masti jäi temperatuur alla 10 kraadi) ja iga päev sadas, ei saadud ka heina teha ning inimesed olid kodus. Vastasel juhul poleks neil lihtsalt meiega rääkimiseks aega olnud. Omal moel see muidugi ka komplitseeris asja – kuna väljas tegutseda ilm ei lubanud, olid kõik koos toas, see tegi keeruliseks leida hetke, et ühe või teise inimesega omavahel lähemalt vestelda.

Oluliseks teguriks oli ilmsesti ka meie vanus (kõik intervjuueeri- tavad olid meist tunduvalt vanemad) ning kogenematus – lubades meil esitada kohati naiivseid küsimusi, mida poleks ehk aktsepteeri- tud vanema ja neid inimesi ammu tundva uurija poolt.

Kümme päeva on üsna lühike aeg, et midagi suurt korda saata. Kuigi mingil hetkel võis tunduda, et me ei suudagi kedagi küsitleda, saime siiski tehtud mitu intervjuud. Selline ootusärevus, millal tekib

õige ja hea hetk kellegagi vestelda, võis parajalt närvikõdi tekitada meid kaasa võtnud professorile.

„Piinasime“ peamiselt sama pere liikmeid, kelle juures olime öömaja saanud. Kui Art on tavaliselt jutu peale saanud meesperega, siis meie suutsime paremini kontakti luua just naistega. Vestlus võis tekkida näiteks söögi valmistamise käigus ning hiljem on seda kergem üles soojendada ja mingeid muid küsimusi küsida. Kontakt on juba saavutatud ning usaldus tekitatud, mis soodustab hilisemat kõnelust. Kui pereema Maria Petrovna Lipinat intervjuueerisime, olime varem aidanud tal ka *šangi*’sid küpsetada.

Õige hetke leidmine ei ole üldse nii lihtne, kui esmapilgul tunduda võiks. Muidugi võib lihtsalt diktofoni välja võtta ning küsimustega pommitama hakata, kuid see ei tähenda, et neile vastused saab. Ühel juhul intervjuu suuresti ebaõnnestus, sest küsitluskava ja diktofoni väljavõtmine muutis muidu vaba vestluse justkui ülekuulamiseks. Informant lihtsalt haaras meile spikriks olnud küsitluslehe enda kätte ning küsimusi järjest ette lugedes vastas neile väga lakooniliselt või üldse mitte, öeldes vaid, et sellest ei tea tema midagi. Esitada küsimusi teemal, mille üle inimesed ehk eriti mõelnud ei ole või mille kohta pole seisukohta võtnud, on keerukas. Üleöö sõbraks ei saa ning kellegi usaldust ei võida. Kas alati peabki kohe „kahuri“ välja tooma ja iga silbi kätte saama? Eriti kui olla võõras ning harjumatu?

Teine asi on arusaamine ja tunne, mis informandil tekib. Küsimus, mida nii silmade kui suuga ikka esitati, oli – kas te saate aru? Sügavamõttelist arutelu ei hakkagi tekkima, kui esitatud küsimus ees olevalt paberilt (valesti) maha veeritakse. Ilmselt olime kohati just mitte väga usaldusväärsed küsitlejad.

Naissoo esindajatesse suhtutakse kindlasti veidi teistmoodi, kui nad niiviisi kodust kaugel välitöödel käivad. Ühelt poolt võib see tekitada küsimuse, miks peaksime selliseid asju üldse ette võtma, ning teiselt poolt, kas saame võrdselt meestega teatavates olukordades hakkama.

Sellise suure kambaga ekspeditsioonil käimine on mõneti problemaatiline. Esiteks hirmutab see kohalikke, kui nii suure hulga saabuda. Tekib võimalus omavahelisse suhtlusringi sulguda. Kahe puhul meist võis seda muidugi soodustada ebakindlus seoses kee-

leoskusega, samas ka see, et need inimesed olid meile algul võõrad ega kippunud ise kontakti looma.

Teisest küljest olid need välitööd esimese kogemuse saamiseks omamoodi turvalised. Meid ei visatud tundmatus kohas vette ega käsitud välja ujuda ning oma jõuga hakkama saada. Eks omajagu ujumist tuli ikka ette, aga meil oli siiski teada, et vajadusel visatakse meile päästev rõngas.

Erinevate inimeste puhul on vältimatud ka erinevad arusaamad sellest, kuidas asjad peaksid käima. Kuna meie olime seekord Ardigaga kaasas, siis käisid asjad nii, nagu tema on harjunud. Eks see ole tegelikult õige, sest kogemus maksab ka midagi. Me ei oleks ju osanud oma jõududega esiti midagi ette võtta. Kindlasti oli aga kolme tudengi kaasavõtmine temalegi koormaks. Ta pidi juba ette mõtlema ja muretsema, kuidas meiega toime tulla ning asju organiseerida. Üksi ei pea ikka teistega arvestama ning nende eest mõneti vastutama ja pingeid on sellevõrra vähem. Kahtlemata oli see ka temale senisest erinev kogemus. Iseasi, kas ta on valmis midagi sellist uuesti üle elama.

Tingituna meie kogenematuses, keeleprobleemidest ja sellest, et tegu oli komi kultuuriga esmatutvumisega, pole kogutud materjal kindlasti mitte süvitsiminev, kuid see on mõistetav, arvestades küsimuste üsna üldist iseloomu. Sellegipoolest salvestasime hulga huvitavat materjali, mille põhjal on võimalik saada käsitletud teemadest esialgse ülevaate, ning mis ehk kõige olulisem – saime algajatest etnoloogidena igati väärtusliku välitöökogemuse.

Kõigele tagasi mõeldes tahaks tegelikult uuesti minna. On tunne, justkui jäänuks tükike endast Komimaale maha. Selline tunne oli juba siis, kui Lipinite juurest Ust-Kulomist ära sõitsime.